Hledání trvalé udržitelnosti kraje Vysočina – pole spolupráce univerzity, soukromého a veřejného sektoru

A.Hynek, Geografický ústav Přír.fak., Masarykova univerzita v Brně
hynek@sci.muni.cz

Abstrakt
Nově vytvořené kraje ČR měly již při svém oficiálním vyhlášení strategie a programy rozvoje, jež v případě kraje Vysočina měly na prvním místě trvalou udržitelnost. Její formulace byla výsledkem několikaletého úsilí:

- veřejného sektoru – odborníků z referátů životního prostředí okresních úřadů, krajských zastupitelů,zástupců státních firem, autora tohoto příspěvku z Masarykovy univerzity
- nevládních environmentálních organizací a lokální obecní samosprávy
- soukromého sektoru - poradenské firmy pro regionální rozvoj GaREP, odborníků a podnikatelů v kraji Vysočina

Všichni působili v komisích připravujících dokumenty k trvalé udržitelnosti za odborné garance soukromé firmy GaREP, která pověřila autora příspěvku koordinací environmentálního diskurzu. Celé úsilí vyvrcholilo 10.10.2002 v Jihlavě veřejným projednáváním podle Aarhuské úmluvy. Spolupráce veřejného a soukromého sektoru se natolik osvědčila, že pokračuje dalšími aktualizacemi cílů a opatření pro trvalou udržitelnost Vysočiny (2003,2004).
Odbor životního prostředí kraje Vysočina má při posuzování jakýchkoliv záměrů, jež mají environmentální dopady tři základní přístupy:

- projekt je v souladu s trvalou udržitelností Vysočiny – má podporu, i finanční
- projekt je environmentální neutrální – postoj odboru je rovněž neutrální
- projekt není v souladu s trvalou udržitelností Vysočiny – odbor je proti jeho naplnění

Pokračující spolupráce je založena na vyváženosti vnějších a vnitřních environmentálních zkušeností soustřeďovaných na odboru životního prostředí kraje Vysočina.
Klíčová slova: krajinná ekologie, regionální rozvoj, životní prostředí

Abstract
Landscape ecology and regional geography represent two different views on the same space and they rarely act together. The Czech situation face to face entering European Union challenges both disciplines to cooperate in the frame of regional policy balancing disparities between regions (NUTs). New administrative division of the Czech Republic has not been only a formal act, but a trigger for new programmes of regional development (PRD) respecting EU approaches. This contribution deals with the case of The Highland – region, its part of PRD called ´environment´. Landscape spatial analysis offered about 130 spatial units for SWOT analysis as a base for identification of environmental targets in The Highland: cultural landscape sustainability, environmental awareness, education, enlightenment and actions in Agenda 21, waste management, renewable and alternative energy sources development support. Aarhus Convention was also included in the negotiating process with respect to expert assessment. PRD is operationalized into practical projects and adapted in contingent situations.
Key words: landscape ecology, regional development, environment

Úvod

Usnesením vlády ČR č. 235/98 ze dne 8. dubna 1998 byly schváleny ´Zásady regionální politiky vlády ČR´ , jejichž hlavním záměrem je vyvážený rozvoj území a snižování hospodářských a sociálních rozdílů v úrovni jednotlivých regionů. Těmito regiony

jsou VÚSC – vyšší územně samosprávné celky – vymezené zákonem č. 347/1997 Sb., pro něž byly v letech 1998-2002 vypracovány programy regionálního rozvoje. Ty se staly součástí národní Strategie regionálního rozvoje ČR, která navazuje na sektorové operační programy a zároveň je ovlivňuje právě ze strategických, tedy dlouhodobých pozic. Významným dokumentem, který dává krajům značné pravomoci je Zákon 129/2000 Sb. o krajském zřízení, zabývající se mj.územními plány, koncepcí a strategií rozvoje. Mělo by být jasné, že koncepce a strategie rozvoje kraje by měla předcházet jeho územnímu plánu. Na význam úlohy krajů v prosazování strategie udržitelnosti upozorňuje např. T.Hák (2001).

V maketě dokumentu Návrh strategie regionálního rozvoje ČR (Kutscherauer – Hučka, 1998) je východiskem strategie regionální a sektorový pohled na ČR v návaznosti na vnější prostředí a historický vývoj. Z toho pak vychází národohospodářský rámec regionální politiky ČR a strategická vize regionálního rozvoje podrobená SWOT analýze.

Autor příspěvku se podílel na kapitole životní prostředí v různých fázích na vypracování strategií Olomouckého a Jihomoravského kraje a na všech fázích v kraji Vysočina (tehdy Jihlavský kraj), respektoval všechna povinná zadání, volil však nikoliv striktně environmentální pozitivistický složkový přístup, ale přístup krajinně ekologický. V předloženém příspěvku je prezentován výsledek pro kraj Vysočina.

Materiál a použitá metodika

Podkladové materiály byly velmi rozmanité, rozhodující význam měly podklady referátů životního prostředí dřívějších okresních úřadů kraje v jednotlivých položkách: ovzduší, voda, půda, horniny, krajina, odpady, lesy, doprava. Velmi dobrým materiálem byl Státní program ochrany přírody a krajiny v ČR (Mlčoch , Hošek , Pelc , editoři, 1998) , stejně tak informační systém MŽP ČR.

Velký význam tak měla kvalita lidské komunikace. Jazyk je založen na sdílených významech a sociálně konstruovaných diskurzech, při čemž popisy mohou mít smysl jen v kontextu. Proto základní metodou komunikace byl právě diskurzivní přístup s vyjasňováním role expertů ve vztahu k realitě krajiny. Akceptováním postupů běžných v zemích EU bylo nutné dohledávat a vylaďovat kompetence státní administrativy vyplývající z legislativy, legitimitu samosprávy, jde o VÚSC, a nevládních organizací s činností expertů. Demokratický proces vyjednávání jako diskurz nezná předem výsledek, je nezbytné znát různé kontexty, což je např.jádrem kontingenčního přístupu.

Je evidentní,že úplně rozumět problematice životního prostředí celého kraje nedokáže žádný odborník,ale v případě týmového řešení existuje synergická možnost takové integrace environmentálních znalostí,která je základem pro nalezení cílů a opatření ke zlepšení kvality životního prostředí kraje v kontextu trvalé udržitelnosti. Jednou z cest je zaměření na prostorovost (*spatiality)* životního prostředí prostorovou identifikací kulturních krajinných ekosystémů. Analýza jejich složek, vymezení celků, v našem případě souborů podobných,resp.horizontálně propojených krajinných ekosystémů, jejich opakující se kombinace, je možné vyjádřit mapově. Jejich interpretace a evaluace respektovala předepsaný environmentální pohled daný metodikou zpracování návrhu strategie regionálního rozvoje. Přesto se soubor prostorově identifikovaných 139 kulturních krajinných ekosystémů kraje Vysočina nestal reprezentativním vyjádřením stavu životního prostředí, byť je označován rovněž jako ´environmentální prostorové jednotky´. Zůstává pouze autorovou nereprezentativní bází environmentálních znalostí,která umožňuje referenci jakékoliv environmentální informace týkající se tohoto kraje.

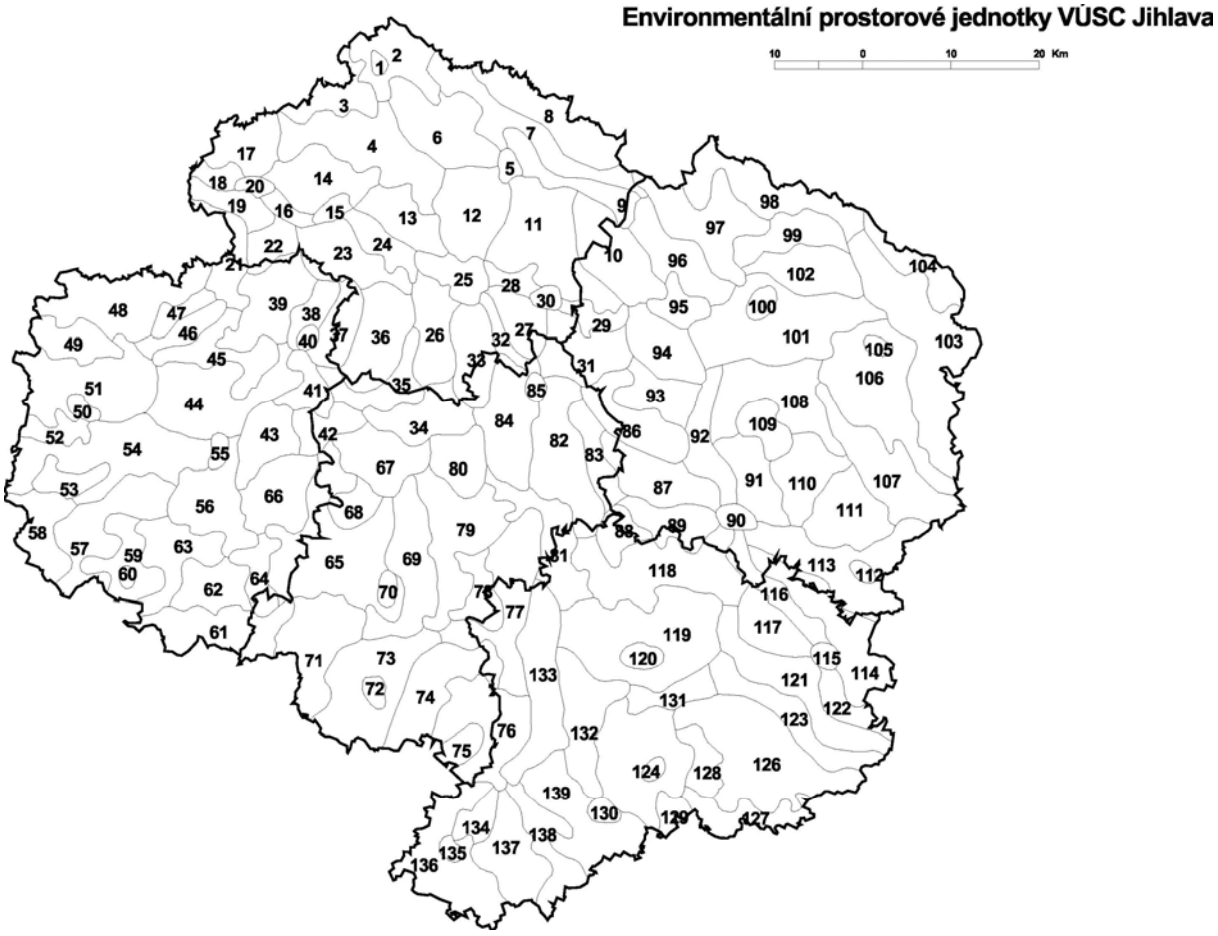

Nicméně předepsaným expertním postupem byla SWOT analýza, která je všeobecně známá a nebudeme se jí proto zabývat. Pro vytváření i posuzování strategických návrhů úprav krajiny byly vzaty v úvahu i hodnoty, styl života lidí, jejich každodenní činnosti, lidská zkušenost, sociální spravedlnost, tedy pojetí krajiny jako sociální konstrukce. Nejde jen o percepci, ale především o lidskou imaginaci i běžnou praxi chápané podle Giddense (1984), jehož koncept společnosti zahrnuje interakci jednotlivců, skupin s relativně stálými hodnotami, názory, pravidly interakce aj. včetně geografického prostoru, resp. v jejich časoprostorové dimenzi. Velmi nosnými se ukázaly institucionální teorie řešící aktivní zásahy veřejného sektoru do regionálního rozvoje, spolupráci veřejného a soukromého sektoru. Velká pozornost byla věnována silným subjektům v regionech, prostorové distribuci moci, aktivním i reaktivním silám a také mikrosílám.

Proto je závažnou metodou řešení těchto otázek koncept deliberativní demokracie (Foster J., ed., 1997). Další otázkou byla pozice krajiny, krajinných ekosystémů nejen v přírodní, ale i lidské produkci, reprodukci a konzumaci . Zajímal nás i pohled žen, mládeže, seniorů a dalších sociálních skupin na krajinu.

Byli jsme si vědomi, že vstoupit do krajinného diskurzu bude znamenat v demokratické společnosti zcela novou zkušenost, ale nebyli jsme naivní, chápali jsme že demokracie je proces. Samozřejmě jsme hledali kvantitativní data vztažená ke krajinným ekosystémům, ale na stejnou váhu jsme stavěli přístupy kvalitativní, vycházeli jsme z nástinu kvalitativních metod v geografii.(Limb M., Dwyer C. , eds.,2001)

Výsledky

Pro Jihlavu, potažmo celou Vysočinu se stal vlastní VÚSC výzvou k naplnění regionální identity. Proto také byl vyžadován při jednáních v komisích i na veřejnosti, podle Aarhuské úmluvy, krajinný pohled na Vysočinu respektující její prostorovou identitu, percepci a empatii jejích obyvatel, kteří vnímají Vysočinu jako svůj region. Nebyl pak problém přejít od percepce k imaginaci Vysočiny, bylo neobyčejně zajímavé sledovat vývoj mentálních map Vysočiny účastníky projednávání regionální strategie pro její rozvoj. Konsensuálně se prosadila vize kraje Vysočina především jako kulturní krajiny, v níž by mělo jít o harmonizaci vztahů lidí a přírody.

Proto bylo možné uplatnit postupy uvedené v Evropské úmluvě o krajině a dokonce uskutečnit mítink s veřejností podle zásad Aarhuské úmluvy. Připomínky, náměty, glosy, návrhy atd. byly pečlivě uváženy, dostali jsme se tak ke konceptu ´*deliberative democracy*´, byly vyjasňovány pozice ´dotčených´ - *stakeholders* v ´rámování´ tématu životní prostředí ve strategii rozvoje kraje. Pro nedostatek místa přejdeme přímo k výsledkům.

.

Životní prostředí – cíl 4: Regionální trvalá udržitelnost

Dílčí cíl 4.1: Trvalá udržitelnost krajiny Vysočiny
Cíle opatření :

- obnova a ochrana krajinného rázu Vysočiny
- revitalizace vodní sítě, oběhu vody v krajině
- revitalizace kulturní krajiny Vysočiny není možná bez rekvalifikovaného obyvatelstva, podpory vzdělávání, soustavné péče o lidské zdroje. Právě kombinace kulturní krajiny městské a venkovské vytváří na Vysočině unikátní prostor jak pro práci, tak pro volný čas nejen místních obyvatel,ale i návštěvníků
- venkovská krajina Vysočiny je ohrožena zrychlenou erozí půdy vyvolanou lidskými zásahy, proto jsou potřebná protierozní opatření, mj. i v rámci KPÚ
- obnova a ochrana krajinného rázu musí zahrnovat i podporu environmentálně šetrné turistiky, cestovního ruchu, rekreace a podporu venkovského bydlení
- koncept trvalé udržitelnosti zahrnuje rovněž rizika živelných pohrom a způsoby percepce,adaptace a zmírňování jejich následků (povodně, polomy, aj.)

Dopady do ekonomiky kraje:

- udržitelnost venkovské krajiny musí být založena na ekonomické, sociální a ekologické stabilitě venkova, i na skutečnosti, že je zdrojem obživy lidí, což znamená, že v jejím rámci existuje i intenzivní zemědělství, stejně tak jde o podporu malých průmyslových podniků na venkově, nepotravinářské zemědělské produkce , ale za cenu velkých investic, asistenčních programů/projektů
- trvalé udržitelnosti krajiny by prospělo zavádění ekologického zemědělství v souvislostech ekonomických a sociálních, tj. uváženou adresnou podporou
- složitou právní otázkou je nedovolená těžba dřevin, která se pohybuje kolem 7-8% (medializací je zveličována) a rovněž podíl kalamitní těžby dřeva, který doznává neustálé snižování citlivějším způsobem hospodaření v Lesích ČR (na současných 20-30%), lesní bohatství kraje Vysočina představuje důležitý hospodářský zdroj, který by měl být v co největším míře zpracován v rámci kraje
- v kraji Vysočina jsou významná jaderná zařízení: JEDU, těžba uranové rudy a její utlumování, návrhy úložišť jaderného odpadu. Mezisklad Skalka prošel legislativním projednáním, projednáním podle procedury EIA a dvojnásobným biologickým hodnocením, územním a stavebním řízením. Je zpracován program závěrečné likvidace následků těžby uranové rudy (náklady 8 mld. kč) – likvidace odkališť, zatopení a čištění důlních vod, jsou kontrolovány výstupní profily. V případě plánovaného hlubinného úložiště Růžená jde o jedno z 8 navrhovaných úložišť

v rámci ČR, nyní probíhá politická debata o koncepci ukládání jaderného odpadu na národní úrovni, jsou uplatňovány připomínky i z kraje Vysočina, rozhodnutí připadá v úvahu v r. 2030, zprovoznění v r. 2066, vše probíhá podle environmentální legislativy
- jak ve městech, tak na venkově je důležitá podpora environmentálních investic

Dílčí cíl 4.2. Rozvoj systému environmentální výchovy, vzdělávání a osvěty a Agenda 21
Cíle opatření:
- zajistit dostupnost informací o životním prostředí a podporovat zapojování obyvatel do rozhodování o životním prostředí
- ve výchově a vzdělávání dětí a mládeže posilovat vztah k přírodě, životnímu prostředí a krajině Vysočiny
- zaváděním ekologických systémů řízení snižovat zátěž životního prostředí

Realizační výstupy opatření
- realizace pilotních projektů trvale udržitelného rozvoje na místní úrovni
- zpracování místní Agendy 21 na úrovni desítky obcí a měst
- síť ekologických poraden v každém okrese
- krajský systém ekologické výchovy a vzdělávání pro děti a mládež s centrem ekologické výchovy v každém okrese
- realizace pilotních projektů čistší produkce a ekologických systémů řízení v kraji

Dílčí cíl 4.3 : Nakládání s odpady

Tento dílčí cíl řeší v současnosti projednávaná Koncepce odpadového hospodářství kraje v návaznosti na národní koncepci ČR, Směrnici EU 99/31 ES o skládkování, zde jsou uvedeny jen klíčové přístupy. Na národní úrovni se radioaktivními odpady a vyhořelým palivem zabývá obdobná Koncepce, která má přímý vztah ke kraji Vysočina a tudíž musí být součástí i tohoto návrhu Programu rozvoje kraje.
Cíle opatření:
- problém odpadů je potřeba uchopit nejen jako environmentální téma, nýbrž i ekonomicky: každý odpad je potenciálně materiálním/energetickým vstupem do produkčního procesu, kde je zhodnocován zpracováním do tržní hodnoty
- ekologicky odpovědné a ekonomicky efektivní zpracování odpadů představuje významné zlepšení kvality sociálního života obyvatel kraje a růst jeho atraktivity pro návštěvníky i pro podnikatelské aktivity

Aktivity naplňující opatření:
- nelze ztratit ze zřetele staré ekologické zátěže, zátěže ohrožující zdroje pitné vody (usnesení vlády), kontaminované říční sedimenty (např. Brtnice – chrom), k dispozici jsou seznamy zatížených lokalit na OkÚ, lze využít i starší havarijní vodohospodářské plány, postupně je možné provádět rekultivace skládek
- objevují se již ´nové´ekologické zátěže, např. skládka v Pozďátkách (majetko-správní spory, vytunelované prostředky), polodivoké skládky. V případě Pozďátek je nezbytná riziková analýza, studie proveditelnosti, varianty řešení zahrnující i založení Svazku obcí, situace by měla být vyhlášena za havarijní
- pro nejbližší období by mělo být prioritou řešení nebezpečných odpadů, bioticky rozložitelných odpadů a recyklovatelných stavebních odpadů/materiálů

Dopady do ekonomiky kraje:

- Jaderná elektrárna Dukovany představuje významný ekonomický faktor v rozvoji kraje, její provoz je sledován i na mezinárodní úrovni, kde je hodnocen velmi pozitivně, neprojevuje se zhoršením životního prostředí
- V případě průmyslových odpadů je základem udržitelnější způsob spotřeby, podpora zavádění nízkoodpadových technologií ve výrobě, priorita nových investic s nízkoodpadovými technologiemi
- Přednost má ekologické využití odpadů , v menší míře jejich likvidace, spíše recyklace nejblíže k místu vzniku odpadu, proto je možná podpora podnikání v těchto aktivitách

Dílčí cíl 4.4 Podpora rozvoje obnovitelných a alternativních zdrojů energie

Jedním z rozhodujících cílů trvale udržitelného rozvoje je ochrana neobnovitelných přírodních zdrojů jejich úsporným využíváním a přednostní orientace na zdroje obnovitelné. o pěstování biomasy, využití solární energie, energetické využití větru, vody (tepelná čerpadla) apod. a vhodné využití odpadní tepelné energie produkované Jadernou elektrárnou Dukovany. Cestou k těmto cílům je podpora energeticky a surovinově nenáročných, recyklačních a nízkoodpadových technologií, které jednak zvyšují konkurenceschopnost výrobků, jednak chrání přírodní zdroje. Pro energetické úspory je významné i zateplování stávajících budov obytných i výrobních. Významné, dosud málo využívané jsou obnovitelné energetické i surovinové zdroje ze zemědělské a lesnické výroby. využívání podstatné části zemědělské produkce, zejména tam, kde je produkce přirozeně vysoká, je významným energetickým a surovinovým zdrojem.

Cíle opatření:

- omezení čerpání neobnovitelných zdrojů energie a surovin (úspory, obnovitelné a alternativní zdroje – biomasa; solární energie; vítr, voda; odpadní teplo z Jaderné elektrárny Dukovany), alternativou plynofikace je právě využití obnovitelných a alternativních zdrojů energie v malých sídlech (fluidní kotle apod.)
- problematické jsou malé vodní elektrárny s negativními dopady na říční ekosystémy, rovněž využití větrné energie musí být uvážené, tyto projekty je nezbytné posuzovat komplexně v ekologických souvislostech
- snížení energetické a surovinové náročnosti výroby
- rozvoj produkce obnovitelných energetických a surovinových zdrojů, zejména v lesnictví a zemědělství
- podpora snižování spotřeby energie v bydlení, službách
- podporovat využívání sluneční energie, větrné energie, fytomasy a vodní energie důsledné využívání energetického potenciálu fytomasy z lesní a zemědělské produkce – energeticky využitelné rostliny - podpora této produkce, existují již fungující projekty spalování fytomasy (Staré Město p. Landšt., Bystřice n. Pernšt., Rudolec, Mrákotín, Pelhřimov. V dalším postupu je účelné vzít v úvahu rakouské zkušenosti – např. Geras, podporu bionafty, vstupní investice fromou státních dotací. Rovněž využití slámy, která má v lisovaném stavu vysokou výhřevnost
- strategicky významným cílem by mohla být kombinace jaderné energie a energie z obnovitelných zdrojů

Aktivity naplňující opatření:

- zpracování studií o alternativních zdrojích, úsporách energie ve výrobě, bydlení, službách, jejich zavádění
- zpracování studií o energetickém potenciálu obnovitelných a alternativních zdrojů

- podpora ekologického způsobu využití zemědělské půdy a následně alternativních zdrojů energie – produkce fytomasy, energetické rostliny
- podpora šíření informací a osvěta o možnostech úspor energie a využití obnovitelných a alternativních zdrojů, jejich uskutečňování
- podpora pilotních projektů
- průmyslová produkce, technologie pro úspory energie a využití obnovitelných a alternativních zdrojů energie

Dopady do ekonomiky kraje:

- snížení energetické náročnosti výroby
- snížení spotřeby energie v bydlení a službách
- vytváření nových pracovních míst a podnikatelských subjektů
- zvýšení podílu obnovitelných a alternativních energetických zdrojů na výrobě energie
- přiměřené využívání zemědělské produkce na nepotravinářské účely, docenění role venkova v produkci fytomasy pro energetické využití

Závěr

Řada environemtálně orientovaných textů, k nimž patří i programy rozvoje českých krajů, zhusta ignoruje ekologické základy životního prostředí, v našem případě krajinnou ekologii. Environmentální přístupy v regionálním rozvoji by měly být založeny na identifikaci a hodnocení krajinných ekosystémů, protože nemůžeme jít technicky proti přírodě, ale naopak spolupracovat s ní. To nemůžeme naplnit bez znalosti jejích krajinných ekosystémů.

Literatura:

Foster, J. ed. *Valuing Nature? Ethics, economics and the environment*. London and New York: Routledge, 1997

Giddens, A. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration.* Cambridge: Polity Press, 1984

Hák, T. Regionální rozvoj. In: *K udržitelnému rozvoji České republiky:vytváření podmínek, sv.5 – Národní strategie udržitelného rozvoje a regionální rozvoj*, eds. B.Moldán, T.Hák, H.Kolářová. Praha: Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí, 2001 s.63-72

Kutscherauer, A., Hučka, M. *Návrh strategie regionálního rozvoje*. Praha: MMR, 1998

Limb, M., Dwyer, C., eds. *Qualitative Methodologies for Geographers. Issues and Debates*. London: Arnold, 2001

Mlčoch, S., Hošek, J., Pelc, F., eds. *Státní program ochrany přírody a krajiny v ČR* . Praha: MŽP ČR, 1998

Regionální operační program regionu NUTs II – Jihovýchod, GaREP et al.,1999

Strategie rozvoje Jihlavského kraje, GaREP,1999